

Myten om lønnsarbeidet

Nordnorsk arbeidsliv i historisk perspektiv

av Jostein Lorås

Modernisering i rurale samfunn har alt overveiende blitt analysert med vekt på endringer i økonomiske og teknologiske forhold. Dette gjelder linjene i 'hamskiftedebatten' fra 1970-åra og i beskrivelsene av framveksten av det moderne Nord-Norge.¹ De kulturelle sidene er mindre vektlagt.

I beskrivelser av de økonomiske og teknologiske endringer som preget deler av 'hamskiftedebatten' i 1970-åra, var kildematerialet overveiende kvantitativt, og bl.a. stod dateringsspørsmål sentralt. Endringer i mentalitet var i ubetydelig grad påaktet.² Begrepet 'hamskifte' er ofte blitt skildret som et tilstandsskifte der det gamle helt forsvinner og det som kommer gis et nytt og annet innhold. Utgangspunktet kan sies å være en evolusjonistisk modell for utvikling der det nye uavvendelig avløser det gamle. Slike framstillinger er forenklinger og tar ikke i betraktning moderniseringens varierende innhold og mange betydninger. Det er derfor et

anliggende i artikkelen å problematisere etablert kunnskap og de retninger som overser at samfunnsprosesser har mange aspekter og ulikt innhold. Hensikten er å sette søkelys på de forhold som gjerne entydig framstilles som objektiverte, lineære utviklingstrekk, men som historisk og kulturelt i mange Henseender er atskillig mer sammensatt, sprikende og flertydige.³ Dette gjelder også analyser av det nordnorske arbeidslivet i historisk perspektiv, hvor meningsdimensjonen i folks handlingsvalg langt på veg mangler.⁴

Kritikk og premisser

Inntekt som analytisk kategori har kla-

¹ Et nordnorsk unntak er Drivenes, Einar-Arne, Hauan, Marit Anne, Wold, Helge A. (red.): Nordnorsk kulturhistorie, bind 1 og 2. 1994. Verket gir innsyn i en rekke kulturelle tema knyttet til landsdelen.

² I temanummeret om hamskiftet, Heimen nr. 1. 1977, ble holdninger og sosiale forhold som forskningsfelt etterlyst av bl.a. Hans Try og Tore Pryser.

³ Bl.a. Flyvbjerg 1991:70. Foucault låner begrepet 'Wirkliche Historie' fra Nietzsche og sosiologen Bent Flyvbjerg utlegger dette slik: «Historien totaliseres ikke. Der er ikke noget mål eller formål, som den bevæger sig imod. Der er ingen gylden fortid. Intet suprahistorisk perspektiv med indbygget stabilitet og ordnende princip», (smst:93). Se også Wright 1994:143.

⁴ Lorås 2002:13 ff.

re begrensninger når en skal beskrive og forstå kulturelle handlingsmønstre. Etablert moderniseringsteori bygger på aggregerte data og ikke individuelle overveielser. Avvikende empiri står i fare for å bli betegnet som paradoksal og irrasjonelle. Teorien forutsetter et norm- og verdimønster som oppfatter høyere lønn som et overordnet gode, som menneskers mål og handlinger rettes mot i samfunnets modernisering. Bak dette ligger teoretiske forutsetninger om konstant knapphet og umettelege behov som økonomisk fundament. Det teoretiske grunnlaget er likevel ikke innlysende, men i høyeste grad en kulturell konstruksjon og kan derfor problematiseres. Det er oppfunnet på basis av en spesifikk vitenskapelig og samfunnsmessig kulturell kontekst, som gyldigheten av teoriene må vurderes ut fra. Det gjelder sjølsagt også begrepene som ledsager eller følger implisitt i resonnementenes kjølvatn.

Inntekt antas å ha så stor vekt som indikator og målestokk på framskritt i klassisk økonomisk teori, at den er brukt som den viktigste variabelen i fastsettingen av folks flyttemotiver. De relative lønnsdifferansene framstilles som den utslagsgivende faktor for mobiliteten, «støttet av bl.a. en mengde studier på aggregerte nivå som viser sammenheng mellom nettomobilitet og regionale lønnsforskjeller». ⁵ Derfra er vegen kort til å anta at lønnsarbeid alltid har vært den mest attraktive forsørgingsmåten, fordi dette 'bevises'

gjennom å kartlegge motivene. Derfor oppstod den misforståelsen blant planleggere og økonomer at folk ønsket permanent fulltids lønnsarbeid, da en del begynte å ta anleggsarbeid og annet periodevis lønnsarbeid utover 1900-tallet. Primærnæringenes mangesysleri kom av den grunn til å fremstå som bakstreversk og 'primitiv' i moderniseringen av samfunnet. En av årsakene var utvilsomt at inntjeningen målt i kroner og øre var atskillig lavere enn f. eks. industriarbeid. Nettopp dette forholdet var bakgrunnen for at Nord-Norgeplanen ble iverksatt i 1952, med vekt på å industrialisere landsdelen.

En av dem som har imøtegått teorien om høyere lønn som flytteeårsak, er Ottar Brox. Han fant også i sine undersøkelser på individnivå at andre motiver for å flytte enn økt inntekt var avgjørende for etablerte hushold. ⁶ Brox undersøkte i 1964 en av de verste avfolkingskommunene i Troms. Det fantes da i alt 323 hushold i kommunen som ikke hadde flyttet. Av ca. 35 hushold som hadde flyttet etter krigen, ble 28 hushold intervjuet. Bare ett av de 28 husholdene hadde drevet lokal ressursutnyttning like før flyttinga. Det viser at hushold som flyttet allerede hadde tatt steget ut av 'tradisjonelle' næringer mens de ennå bodde på heimplassen. De var avhengige av lønnsarbeidets inntekter. Nesten alle hushold som flyttet var allerede lønnsinntakere bortsett fra noen ikke-yrkesaktive enheter. Når de likevel flyttet skyldtes det mangel

⁵ Flyttemotivundersøkelsen 1972: 110 f.

⁶ Brox 1984:63ff.

på eiendom på heimplassen, forholdet til slekt, framskreden alder og ønsker om videre karrierer. De som ikke flyttet hadde mest å tape på å gjøre det.

Ettersom flere hushold ikke flyttet til Tromsø, kan ikke lønnsarbeidets faste inntekter som gode i seg sjøl ha vært utslagsgivende, enda de kunne tjene tre ganger så mye ved å flytte til byen f.eks. som mannskap på banklinnebåter.⁷ Småbrukaren Anton Solvoll fra Nesna i Nordland, som overveide å flytte inn til Mo i Rana for å begynne ved Jernverket, sier det slik: «Men e trur at der e mykje med arbeidet, om du lika det, og miljøet du arbeide i og de du har ilag med deg, om det e et godt forhold. Eg trur det e mange teng som væg opp imot penga der, ette mett skjønne». Utsagnet peker utvilsomt utover det rent økonomiske aspektet ved lønnsarbeid og viser de kvalitative overveielserne mange må ha gjort i slike valgsituasjoner. Senere gjorde Brox ni lignende undersøkelser som viser det samme flyttemønsteret. Hovedkonklusjonen stod fast: «.... at det var mest fordelaktig økonomisk å ikke flytte».⁸ De mer eksplisitte kulturelle betydningene i dette regnskapet synes imidlertid ikke å ha vært undersøkt. Likevel er det grunn til å modifisere eller devaluere lønnsarbeidets betydning som flyttemotiv, i alle fall hva angår de maritime

småbrukarområdene i Nord-Norge.

Brox's undersøkelser slår fast at det permanente lønnsarbeidet ikke hadde noen sterk dragning, sjøl om det altså kunne innebære en tredobling av den skattbare inntekten i tida etter krigen. Dette forholdet avspeiler seg også i Nord-Norgeplanen der 5 000 nye lønnsarbeidere ble rekruttert, mens målet var 10 000.⁹ Særskilte virkemidler tok direkte sikte på å bygge ned lønnsomheten i primærnæringene. Det skulle satses på de enhetene som allerede var store, og arbeidskrafta måtte overføres til mer økonomiske sektorer.¹⁰ På bakgrunn av at planmessig bruk av en rekke virkemidler ble iverksatt, kan et halvveis oppnådd mål sies å ha vært et nokså mislykket forsøk på å proletarisere småbrukarmiljø. Det avdekker samtidig en kulturell forskjell mellom økonomenes og småbrukarens måte å betrakte lønnsarbeidets verdi på. Fiskeres og småbrukeres vurderinger var et resultat av spesifikke kulturelle erfaringer fra arbeid og forsørging, og at den autonome arbeidssituasjonen som kjennetegnet bl.a. fiskeriet konstituerte andre verdsettinger. Den nedarvede kunnskapen kvalifiserte til sjølsystemsetting og framstod som egenverdi for det store flertallet hushold som ble igjen.¹¹ Når folk med forbindelse til primærnæringene flyttet, skyldtes det

⁷ Smst:68.

⁸ Smst:72.

⁹ Hansen 1993:93.

¹⁰ Brox 1984:86f.

¹¹ Gullestad 1996:83. Dette berører også Marianne Gullestad når hun skriver om arbeidsskaps betydning for kunnskapsoverføringen: «Samtidig innarbeides det et positivt forhold til arbeid og til selvstendighet ('slik at vi selv kunne klare oss')....».

ofte derfor andre motiver enn ønsket om lønnsarbeid. Men det permanente lønnsarbeidet var likevel uomgjengelig innenfor en urbanisert økonomi og levemåte for yrkesaktive mennesker.

Lønnsarbeidets stadig økende utbredelse bekrefter teorien om modernisering som framskritt, og framstilles også som et objektivt mål på 'utviklingens' legitime retning. I denne prosessen forsvinner den aktive delaktigheten i meningsproduksjonen, og verden framstår som sann og objektiv virkelighet. En slik virkelighet blir problematisk å forstå gjennom kritisk refleksjon. I en polemikk mot denne objektiveringen skriver Thomas Hylland Eriksen: «...sannheten skapes fortløpende av mennesker i bestemte historiske faser eller kulturelle kontekster, og at den derfor både varierer og forandrer seg».¹² Virkeligheten er ikke allmenngyldig, heller ikke lønnsarbeidet som framskrittets ideal. Framskrittet kan med andre ord ikke oppfattes objektivt, slik bl.a. den finske filosofen Georg Henrik von Wright også hevder. For han innebærer forestillingen om den objektiverte samfunnsutviklingen mot stadig høyere former for sivilisasjon og sosial orden, 'myten om framskrittet'. Han skriver: «det eneste kriterium på at framskritt har funnet sted i menneskers livsvilkår, er hvorledes de berørte vurderer sin egen situasjon».¹³ Framskrittet er verdirelatert, subjektivt forstått og derfor i høyste grad en kulturell konstruksjon.

Eriksen skriver: «Generelt er framskrittsbegrepet aldri verdinøytralt; det uttrykker et bestemt syn om hva som er fremover og hva som er bakover».¹⁴ For å skape balanse i tendensen til å objektivere kulturen kan vi «prøve å lære andre menneskers tanker og synspunkter i den sammenheng de selv forstår dem».¹⁵ Men den relativistiske oppfatningen får bestemte konsekvenser for den vitenskapelige analysen. Objektiviseringens sammenbrudd innebærer å forstå enkeltfenomen som «produkter av sin kontekst», og «som et system av gjensidige påvirkninger som ikke går i en bestemt retning».¹⁶ Oppfatningen av lønnsarbeidet blir dermed også sprikende, mangetydig og motsetningsfylt. Framskritt for noen, tilbakeskritt for andre.

Det gammeldagse 'slitet'

Dette fører oss midt inn i diskusjonen om hvordan minner skapes. Når informanter framstiller slitet i arbeidet som det de først og helst omtaler, innebærer det også en kode til publikum om deres kulturelle konstruksjon. Sjølsagt var det mye tungt i det manuelle arbeidet. På den annen side visste ikke folk om lettere eller bedre måter å skaffe forsørging på. Arbeidet i gruver og på anlegg ser ut til å ha blitt oppfattet som minst like slitsomt som arbeidet i primærnæringene. Julius Hagen fra Vevelstad i Nordland vokste opp på besteforeldrenes husmannsplass og fikk tidlig

¹² Eriksen 1997:5.

¹³ Wright 1994:30.

¹⁴ Eriksen 1997:8.

¹⁵ Barth 1994:10.

¹⁶ Eriksen 1997:10.

ansvaret for arbeidet: «Hardt arbeid? Nei, det var så i den tida, da var vi vant med hardt arbeide, man kjente ikke til noe annet, det var jo rå makt».¹⁷ Denne typen utsagn virker atskillig mer pålidelig om den konkrete hendelsen enn den fortelleren som gjentagelsesvis understreker det slitssomme i arbeidet.

Den stadige vektleggingen av slitet i beskrivelsene kan altså skyldes at det er skapt sosiale forventninger om at deres levemåte skal forstås som et slit fra ende til anden. Medias utlegging av dette har forsterket denne oppfatningen.¹⁸ Antropologen Fredrik Barth skriver at blodslitet brukes som et skremselsbilde, men at det ikke har vært noen «nødvendig del av livet utenfor det industrielle samfunnet».¹⁹ Han føyer til at bondebefolkninger som har sluppet å fø store bybefolkninger og unngått krig ofte har hatt høy levestandard, uten særlig stor arbeidsinnsats. Til med bosettinger på neolitisk nivå har vært overskuddssamfunn, hvor den enkelte ikke arbeidet mer enn noen få timer daglig for å dekke sine materielle behov.²⁰ Det er naturlig å se nordnordske småbrukarmiljø i lys av andre fortidige samfunn som var nært knyttet til fangst og annen sjøforsy-

ning. Likevel kommer en ikke forbi det faktum at forsørgingen på havet til tider tok mange liv og var uhyre krevende fysisk sett.²¹

‘Slitet’ var ikke bare tungt, men også opplæring og ansvar. «Men det hørte til, det låg til produksjonsmåten og tradisjonen og var ein sjølgjeven ting», skriver historikeren Brynjulv Gjerdåker om arbeidet på land og sjø i småbrukarhusholdet.²² Når den ensidig negative oppfatningen blir til gjennomgangsmelodi i beretningene, forteller det mye om nåtidens vurderinger av den fortidige kulturen. Våre tolkninger av fortida har utviklet et bestemt syn på småbruket som slitets arena, som også rammer dem som sjøl stod midt oppe i situasjonen. Slike tolkninger kan være et resultat av bl.a. en uproblematisert framskrittstru og en lineær forståelse av utviklingens retning, og i betydelig grad er de fremdeles framherskende. Det som forlattes eller stadig forsvinner har sjøl utspilt sin rolle i kraft av sin mangel på evne til overlevelse. Når forskeren får gjentatte beskrivelser presentert om det fortidige slitet, kan det være lett å godta dette som sjølve ‘sannheten’. Dette gjelder også arbeidet i gruver og på anlegg. Men her kan

¹⁷ Noe lignende opplyser også Egil Aulfes fra Vefsn: «Vi lika det, vi trivdes i grunn med det der, vi trudde det skulle være sänn. Vi viste ikke noe annet».

¹⁸ Edvard Edvardesen beretter at han mange ganger har lest om barnarbeidet, at det «va no så gale....at det va et slit i fra enne tel anna, det va ikkje sänn heime tel oss iallfall.....»

¹⁹ Barth 1991:119.

²⁰ Sahlins 1972:34f. Han skriver bl.a. at den tradisjonelle oppfatningen ser riktigere ut hvis den snus på hodet: «the amount of work (per capita) increases with the evolution of culture, and the amount of leisure decreases».

²¹ Gjerdåker 1991:253. Han refererer til en undersøkelse som viser at dødsulykker skjer 16 ganger hyppigere på fiske enn i industrien, (Fugelli 184:36 ff).

²² Gjerdåker 1991:306.

slitet ha vært opplevd noe forskjellig, fordi arbeidet i tillegg til store fysiske krav var organisert ufritt. Akkord og klokkevang kan ha gjort arbeidet til en reell følelse av 'slavearbeid', slik Inge Helmersen fra Grane opplevde det i Sulitjelma i 1915.²³

En viktig årsak til at informanter vurderer det fortidige arbeidet som slit kan altså være den vedvarende velstandshevingen, men også forestillingen om lønnsarbeidets fritidsbegrep. I en kultur uten klokke regulert organisering av arbeidet var forventningene til det å ha fri forskjellig fra lønnsarbeidets oppdeling av arbeidsdagen. Fri-tid var ikke utskilt som et eget element i hverdagen. Arbeidet var altomfattende, overordnet og fundamentalt i tilværet. Sjansene var også mindre for at folk ville oppfatte det som slit når de aller fleste gjorde noenlunde samme arbeid, i all fall i formen. Arbeidet var som regel organisert i fellesskap, i samsfunn med tydelige egalitære trekk. Når informanter ser seg tilbake og framhever slitet, kan det derfor altså skyldes bl.a. arbeidets innhold og organisering, som har endret seg radikalt med årene. En vedvarende problematisering av de mørke sidene ved arbeidet ville dessuten virke demoraliserende i den fortidige kulturen, sjøl om en skulle oppleve det slitsomt. Arbeidet var uomgjengelig og var et viktig mid-

del for å posisjonere seg og skaffe den enkelte anerkjennelse. Situasjonen var gitt, og en handlet etter nedarvede normer på det grunnlag. Derimot kommer den negative holdningen tydelig til uttrykk i ettertid når en bokstavelig har distansert seg fra den aktuelle situasjonen. Individualisering, fritid og materiell framgang forandrer bevisstheten og konstruerer altså 'nye' oppfatninger om det forgangne arbeidet; for mange framstår det utelukkende som slit.

Aksepten av en positiv moderniseringsteori avspeiler en optimisme i forskerens egne oppfatninger, som blender for å avdekke alternative tolkninger av utviklingsforløp. Når historikeren Svein Fygle skriver at havet i trettiåra «fungerte som en eneste stor nødsarbeidsplass» og «som den eneste løsning for mange av dem som det ikke var plass for i yrkeslivet på land»,²⁴ forutsetter han at folk helst ville være på land i lønnet arbeid og ikke i det 'fattige' fisket. Dette er i samsvar med G. Ranis og J. Feis modell for økonomisk vekst, der en forutsetter skjult arbeidsløshet og undersysselsetting i sjøforsyningssektoren.²⁵ En oppfatning i samsvar med denne modellen uttrykker også andre forskere om trettiåras forsørgingsmønster: «Etter vårt skjønn var dette ei naudløysing. Den ledige arbeidskrafta søkte tilflukt i primærnæringene i mangel på noko

²³ Han beretter: «Fordringa det var då å laste opp på vaggån, svære høge vaggår som gjekk vel i brysthøgden, løfte svære kampsteina, lempe oppi. Og så trill ut, skyv ut vaggån ... iallfall en kilometer vi trilla ut før vi kom ut på tippen. Og veldig tongt arbeid! Fryktelig! De snakka om slavearbeid, men det var slavearbeid. Ja, aldeles!».

²⁴ Fygle 1993:154.

²⁵ Hårstad 1976:119f. Han viser til Ranis og Fei 1961:533 ff.

betre».²⁶ Og de fortsetter: «1930-åra er og ei tid då ein ny stor generasjon nordlendingar skulle ha kome inn på arbeidsmarknaden».²⁷

Historikeren Per O. Lefdalsnes oppfatter til og med fisket som siste utveg for livberging: «Næringslivet lå nede av økonomiske årsaker og for å holde livet oppe måtte befolkningen ty til fisket...».²⁸ Han skriver også at langt færre ville ha satset på lofotfisket dersom annet arbeid hadde eksistert.²⁹ Påstander av denne typen uttrykker en høyst subjektiv oppfatning av situasjonen basert på en nasjonal normstandard for forsørging. Skal påstanden holde vann, må en forutsette at folk definerte seg som arbeidsledige på bygdene i mellomkrigstidas Nord-Norge. Det er et ubesvart spørsmål hvor mange som gjorde det og hvorfor det ble gjort.

Arbeidsledige mangesyslere?

Egne intervjuer og annet minnemateriale viser at mange fiskere og småbrukere ikke oppfattet seg som arbeidsledige, det var noe økonomene forutsatte med utgangspunkt i sine teoretiske betraktninger.³⁰ Eksempelvis beretter

Jens Erlandsen fra Nesna i Nordland: «Arbeidsledig... ke det e å va arbeidsledig... det forstår ikkje eg».³¹ Husmann Marselius Andersen, som drev fiskeri hele sitt liv, uttaler seg slik: «Jeg kan ikke si at jeg har vært arbeidsløs noen gang, snarere tvertimot».³² Ungdom, som bodde heime i 1930-åra og hjalp til, betraktet seg heller nødvendigvis ikke som arbeidsledig.³³ Den økonomiske modellen for økonomisk vekst stemmer derfor på langt nær med virkeligheten, men avslører i stedet manglende innsikt i folks subjektive tenkning og kulturelle sjølforståelse. Derfor gjelder det altså å senke blikket; ikke å se over hodene, men søke å se inn i dem.

Historikeren Kjell Jacobsen drøfter problematikken omkring arbeidsledighet, og betoner at spørsmålet om folk definerte seg som arbeidslause særlig må gjelde folk på landet som småbrukere og andre sjølsysselsatte. «Når oppfattet de seg sjøl som arbeidsledige?», spør Jacobsen.³⁴ Han refererer til en muntlig kilde fra Drevja, en mann som var småbrukar og sesongarbeider på jernbanen, som ble oppsagt på

²⁶ Fulsås, Gjerdåker og Strand 1994:18.

²⁷ Smst:17.

²⁸ Vea 1984:67. Han viser til Lefdalsnes 1969:42.

²⁹ Smst:68. Vea viser til Lefdalsnes 1969:63.

³⁰ Intervjumaterialet består av 50 livsløpintervju på bånd og danner basis for forfatterens doktoravhandling: *Sjølsysseting og lønnsarbeid på Helgeland 1900-1950*. En kulturalanalyse av småbrukarmiljø.NTNU Trondheim, historisk institutt, dr.art.-avhandling 2002.

³¹ Tilsvarende utsagn finnes flere av i forfatterens intervjumateriale, bl.a. fra Magnus Myrvang og Sverre Bårdevik.

³² Arbeiderminne nr. 2001, Norsk Folkemuseum.

³³ Opplyses av Åsmund Utnes.

³⁴ Jacobsen 1977:197.

MYTEN OM LØNNSARBEIDET

anlegget om hausten: «Vi kalla det at vi gjekk arbeidsledig, men e var ikkje arbeidsledig for e hadde alltid noko å pusk med, trearbeid.... Så verkeleg arbeidsledig, fri for arbeid, det har e aldri vøre, for e har alltid funne på noko».³⁵ Dette viser den kulturelle situasjonen informantene var omgitt av. Begrepet 'arbeidsledig' er innført utenfra og begrenser seg til å definere arbeid som lønnsarbeid. Men i det lokale produksjonslandskapet var det alltid en eller annen ressurs som kunne bearbeides eller høstes og omsettes til de ulike årstidene. I tillegg var fiskeriresursene frie og i prinsippet tilgjengelig for alle. I kystmiljø har det trolig lagt sterke kulturelle føringer på om folk definerte seg som arbeidsledige. Småbrukere synes altså å ha oppfattet seg sjøl som tilstrekkelig sysselsatt på tross av at arbeidets intensitet og organisering var periodisk og sesongbetont. Slik oppfattet også kabylske småbrukere sin egen situasjon, der arbeidet deres utvilsomt var «sufficient to keep alive in each individual the feeling that he was fully employed».³⁶ R.E. Pahl skriver at spekteret av binæringer styrket arbeiderbefolkningens posisjon på den engelske landsbygda vis a vis landeierne, når de ønsket en 'docile and dependent workforce'.³⁷ Dette for-

holdet gjaldt utvilsomt også mange steder i Nord-Norge. Variasjon og diversitet kjennetegnet livbergingen, ikke det spesialiserte og ensrettede lønnsarbeidet. På tross av industrialisering levde mangesysleri og næringskombinasjoner videre og ble faktisk forsterket som forsørging i 1950-åra mange steder i regionen. I tida 1948-1960 ble sjarkflåten mer enn fordoblet i Nordland.³⁸

Det maritime ressursmangfoldet ga stor grad av fleksibilitet i næringstilpasningen under lågkonjunkturer. I mer agrarpregede områder som f.eks. Drevja kommune i Nordland, som i mindre omfang hadde tilgang på skog- og havbaserte næringer, kunne den registrerte arbeidsledigheten i sesongene derimot bli høg.³⁹ Det viser også at en del etter alt å dømme må ha meldt seg arbeidsledig samtidig som de skaffet seg levebrød gjennom sjøsysselsetting, f.eks. ved trearbeid. Mange kan altså ha vært mottagelige for lønnsarbeid, så sant det kunne integreres i det tradisjonelle næringsmønsteret.

Arbeidskontorordningen i distriktene var ennå i mellomkrigstida dårlig utbygd, og det statistiske tallmaterialet er generelt mangelfullt.⁴⁰ Det fins derfor ikke systematiske talloppgaver om arbeidsledighet fra småbrukarsamfunn i Nord-Norge i denne perio-

³⁵ Smst:197 f.

³⁶ Bourdieu 1962:174. Han skriver samme sted, med utgangspunkt i intervjuer, at småbrukere som ble tvunget til å oppgi arbeidet med jorda havnet i en utålelig situasjon av ledighet.

³⁷ Pahl 1984:48.

³⁸ Strand 1993:235. Basert på fiskeritellingene 1948 og 1960.

³⁹ Jacobsen 1977:199 f. Vinterledigheten var nesten 10% av det totale folketallet i kommunen i årene rundt 1930.

⁴⁰ Luihn 1986:101.

den.⁴¹ Arbeidsledighet som strukturelt problem var knyttet til lønnsarbeidets utbredelse og avhengighetsformer.⁴² Landsdelen var jevnt over et før-industrielt samfunn uten noen betydelig, spesialisert lønnsarbeiderklasse. I 1930 i Nordland fantes kun 17 prosent i sekundærsektoren av alle yrkesaktive menn over 15 år med hovedyrke.⁴³ Mange av disse var samlet på store industristeder som f.eks. Bjørkåsen gruver, Sulitjelma og Nordlandsbanens anlegg. Det betyr at andelen lønnsarbeidere i virkeligheten var enda mindre i småbrukarområdene. Sesongvirksomhet og mangesysleri var fremdeles utvilsomt det dominerende næringsmønsteret. Statistikken for 1920 er svak, men stipulerte tall viser at andelen voksne menn med ene- eller hovedyrke i industri i fylket var 6,1 prosent i bygdene, 10,6 prosent i byer.⁴⁴

Det kunne faktisk tenkes at atskillig tusen fiskere ikke ønsket å gå over i lønnsarbeid, og heller var interessert i å opprettholde en gammel måte å forsørge seg på som var dypt knyttet til deres kulturelle følelse. Når kystfiskernes representanter gikk inn for

at arealgrensen for bureisingsstøtte ble satt ned, var det nettopp en utveg for å styrke kombinasjonen fiske/jordbruk og mangesysleriet.⁴⁵ Det samme kan sies om den massive satsingen på nydyrking og bureisning i Nordland der jorda og havets ressurser spilte en uhyre viktig rolle.⁴⁶ Staten betalte ut nydyrkingsbidrag, og småbrukere fikk derfor inntekt for å dyrke opp sin egen jord. Kato Slotterøy fra Lurøy i Nordland beretter: «..... når det ikkje va vêr for å gå på sjen, så sto e med spaden og snudd om land og fekk betaling før det.» Samtidig som han fikk fortjeneste utviklet han også bruket, og styrket på den måten eksistensen dobbelt opp. Det dyrkede arealet økte med over 100 prosent i løpet av mellomkrigstida i Nordland.⁴⁷

Tilbakeslag i fiskerierne var for øvrig ikke noe nytt, men et uomgjengelig onde som omsluttet kystfolkets kultur fra gammelt. Arne Andersen fra Forvik i Nordland beretter: «Du veit at den herre sesongen kan e gjer en kjempesesong, så kanskje e kan legg stilt og ta meg nån daga fritt eller gi på med nå ainna så e ha hatt løst å puske med. Og

⁴¹ Jacobsen 1977:197. Han angir eksempler fra Grane og Vefsn som viser mangelfulle og tilfeldige registreringer i de to kommunene.

⁴² Luihn 1986:101. Han skriver: «Arbeidsløse som begrep var knyttet til industriell virksomhet og bymessige forhold».

⁴³ Drivenes 1985:21. Beregnet ut fra folketellingas yrkesstatistikk i 1930. Industrisektoren omfattet bergverk, bygg og anlegg, industri og handverk. Handverk var imidlertid ofte en typisk del av småbrukarsamfunnets mangesysleri. Det betyr trolig at andelen ansatte i industrisektoren i virkeligheten var ennå mindre.

⁴⁴ Benum 1980:14. I prosent av samlet antall voksne menn.

⁴⁵ Elstad 1991:602. Hun viser til Johansen 1972:123f.

⁴⁶ Vea 1984:68.

⁴⁷ Smst:72 ff. Dette ble ytterligere stimulert ved at rydningsmenn i Nord-Norge fikk ekstraordinære nydyrkingstillegg fra 1933.

så kan du opplev det at neste sesong igjen e ramsvart, så vidt at det held te oljeutgiften... Så sånn ha det vore heile tida, og så e du då oppflaska med det.» Store variasjoner i priser og fangster var innbakt i fiskernes økonomiske virksomhet og kulturelle sjølinnsikt.⁴⁸ Det var en del av deres spesifikke rasjonalitet og et selvfølgelig premiss i fiskeriene som næring, som de var 'oppflaska' med. Utviklinga etter krigen, med den sterke veksten i sjarkflåten i 1950- og 60-åra, viser til fulle at mange kulturelt sett fortsatt ønsket å leve innenfor en 'usikker' husholdsøkonomi. Brynjulv Gjerdåker skriver at mangesystemet fikk bedre vilkår i den tidlige etterkrigsperioden som gjorde tradisjonell kystnæring mer attraktiv, med «delvis fridom for underordning under moderne, industrikapitalistiske lønsarbeidsvilkår, med dei bindingar som karakteriserer levevilkåra i den livsforma».⁴⁹ Småbrukere valgte altså å kunne styre sitt eget arbeid fremfor å henge i klokkestrengen og underordne seg kulturell tvang.

En lignende tendens synes å gjelde småbrukarmiljø på innlandet. Sivilagronomen Helge Sollis undersøkelser fra Ranaområdet omfattet jordbrukere som ennå stod i en naturaløkonomisk tradisjon i 1950-åra.⁵⁰ På tross av etableringen av Norsk Jernverk, som

innebar en sterk strukturell endring i distriktets økonomiske liv, førte ikke dette til omlegginger blant småbrukere i retning av «en fortjeneste- eller profittvurdering». Den grunnleggende målsettingen synes å ha vært, i hvert fall i en del jordbruksbygder, å opprettholde den fulle sysselsettingen av familien på bruket. For noen var lønnsarbeid utenfor bruket vurdert som siste utveg for livberging. Det viser at småbrukaren fremdeles foretrakk å fø seg på 'tradisjonell' måte og leve etter nærvede kulturelle verdier. I det hele tatt var Sollis inntrykk at det rådde «svært liten prestisje omkring det å være en god jordbruker, omkring utdanning og omkring stor inntekt av penger».⁵¹ Dette gjaldt altså midten av 1900-tallet. Vi kan anta at viljen til sjølsysselsetting må ha vært enda tydeligere tidligere, som del av den kulturelle rammen rundt det å rå seg sjøl. Dessuten vet vi at nesten all mannsprestisje var knyttet til fiske, fangst og hav langt inn på 1900-tallet, mens «heimestellet, jorda og fjøsstellet blei underordna dette», skriver historikeren Håvard Dahl Bratrein.⁵² I småbrukarmiljø i det typiske innland dannet bl.a. jakt og fangst basis for utvikling av maskuline kulturer, i særlig grad storviltjakt.

Når den kulturelle dimensjonen mangler i framstillinger om moderni-

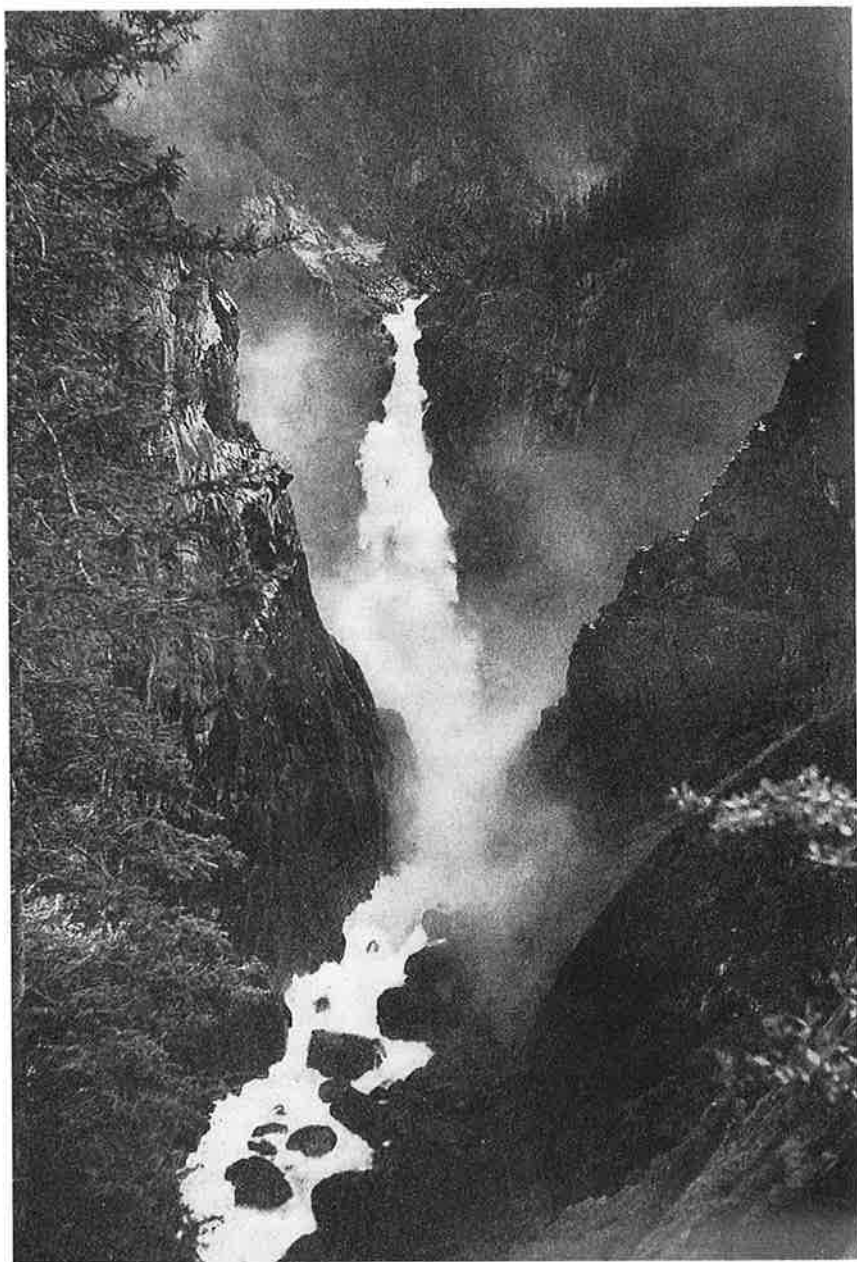
⁴⁸ Solhaug 1976:208. Han skriver om vekstperioder i fiskeristrøk tilbake helt fra 1100-tallet, at «tilbakeslag fulgte hver gang i den økonomiske virksomhet, enten med svikt i naturgrunlaget, eller med markedssvikt og økende konkurranse».

⁴⁹ Gjerdåker 1991:313.

⁵⁰ Solli 1961:31 ff.

⁵¹ Solli 1952:124.

⁵² Bratrein 1992 a:106.

sering, blir det også umulig å begripe hvordan mennesker har tenkt, vurdert og overveid sin egen livssituasjon, særlig når omfattende endringer inntreffer og setter nye premisser for arbeid og forsørging. Derfor bør påstander som forfekter økonomisk tvang som årsak til at folk ønsket mest mulig sjølforsyning, modifieres. En analyse utelukkende basert på økonomiske betraktninger har derfor ikke gravd fram spesielt mye nytt om den historiske utviklingen, bortsett fra å ha bekreftet visse økonomiske lovmessigheter i folks krisehåndteringer, slik den optimistiske moderniseringsteorien forutsetter. Som nevnt objektiviserer slike framstillinger historia og fastholder i sin ytterste konsekvens myten om framskrittet. Historikeren Håkon With Andersen har treffende kalt den objektive historieframstillinga for 'objektivitetens retorikk'.⁵³ Hans tese er at den påberopte objektiviteten i virkeligheten er kulturelt konstruert og retorisk formidlet, men at opphavspersonen gir seg ut for å formidle sanne historiske vitnesbyrd.

'Primitivisering'?

Lønnsarbeidets utbredelse brukes også som indikator på samfunnets vel-

stands nivå og økonomiske vekst i sentrale politiske målsettinger. Særlig ser vi dette målformulert i Nord-Norgeplanen om å omstille 10000 produsenter i jordbruk og fiske til lønnsarbeidere. Langs den stigende lineære utviklingen benevnes gjerne tilbakeslag som 'primitivisering' av historikere.⁵⁴ Det kan sies å være en nokså utslørt ideologisk karakteristikkk av samfunnsutviklingens retning, som også kan innebære at «... we may agree that the older popular culture was in many ways otiose, intellectually vacant, devoid of quickening, and plain bloody poor». ⁵⁵ Andre livsformer og måter å livnære seg på står i fare for å bli betegnet som irrasjonelle, gammeldagse og kanskje underutviklede.⁵⁶ Dette kan sees i sammenheng med vår sivilisasjon, som er så radikalt preget av teknisk og vitenskapelig rasjonalitet, at alternativer til utviklingen som må ha eksistert tidligere er tapt av syne. «...århundreders rationalistisk sosialisering har undergravet evnen for individer og samfund til overhovedet at kunne se ikke-rationalistisk på fremtiden», skriver Bent Flyvbjerg, og lar det stå som et karaktertrekk ved vår historie.⁵⁷

Historikeren Edvard Bull er også

⁵³ Slettan 1994:121. Han viser til Andersen 1993.

⁵⁴ Se f.eks. Christensen og Hallenstvedt 1990:46.

⁵⁵ Thompson 1967:93.

⁵⁶ Eriksen 1997:2. Han skriver: «blant de tradisjonelle samfunn som er fattigst på materiell kultur, som australske urbefolkninger, finner vi også noen av de mest filosofisk orienterte». Materiell anrikelse er altså ingen nødvendig forutsetning for avanserte former for kosmologi og idekomplekser, dvs. sivilisasjon. Når maritime småbrukarmiljø uttrykker f.eks. svært nyanserte språkbeskrivelser av naturforhold, er det nettopp et bevis på en kompleks kulturell struktur.

⁵⁷ Flyvbjerg 1991:70.

en av dem som bruker begrepet 'primitivisering' for å beskrive den store økningen i antall juksafiskere under lofotfisket på trettitallet.⁵⁸ Senere ble begrepet tatt opp av flere andre forskere. Bl.a. skriver Svein Fygle om teknologinivået under fiskerikrisa: «Vi er derfor vitne til en eiendommelig primitivisering av båt- og redskapsteknologi... ..».⁵⁹ Fygle synes her å knytte an til en teori som forutsetter en økonomisk utvikling som er forutbestemt til å bevege seg i en unilineær, stigende retning. Brudd og stagnasjon i denne utviklingen blir karakterisert som 'eiendommelig primitivisering'.

Uttrykket 'primitivisering' avspeiler en ensidig fokusering på teknologinivå som indikator på fiskets utvikling, noe som ikke gir innblikk i fiskernes kulturelle situasjon. Betraktet fiskerne sjøl det eldgamle, velprøvde og fangst-sikre juksaredskapet som primitivt? Ville alle ha motor og garn eller fantes det mangesyslende fiskere som syntes juksa var bra nok? Fantes det fiskere som var fornøyd med at fangst kunne hentes fra havet på en billig, lettvin og samtidig effektiv måte? Og var det 'primitivt' å takle djuptgående kriser til sin fordel sjøl om den anvendte teknologien var enkel? Valg av juksa som redskap kan på ingen måte bare ha vært et resultat av marginaliserte levekår. Innslaget av juksafiskere i lofotfisket nådde maksimum i slutten av trettitallet da

krisa var på retur og utbyttet av fisket var begynt å stige.⁶⁰ Den vedvarende interessen for lofotfisket fra bl.a. Helgeland avspeiler seg dessuten i antall deltakere fram til krigens begynnelse i 1940. Den relativt jevne deltakelsen er iøynefallende.

Tabell 3: Antall fiskere og båter fra Helgeland i lofotfisket 1930-1940

År	Fiskere	Båter
1930	4528	1334
1931	4364	1285
1932	4023	1209
1933	4798	1435
1934	4536	1326
1935	4877	1492
1936	4572	1441
1937	4179	1259
1938	4207	1238
1939	4887	1478
1940	4587	1515

Kilde: Lofotberetningene 1930-1940.

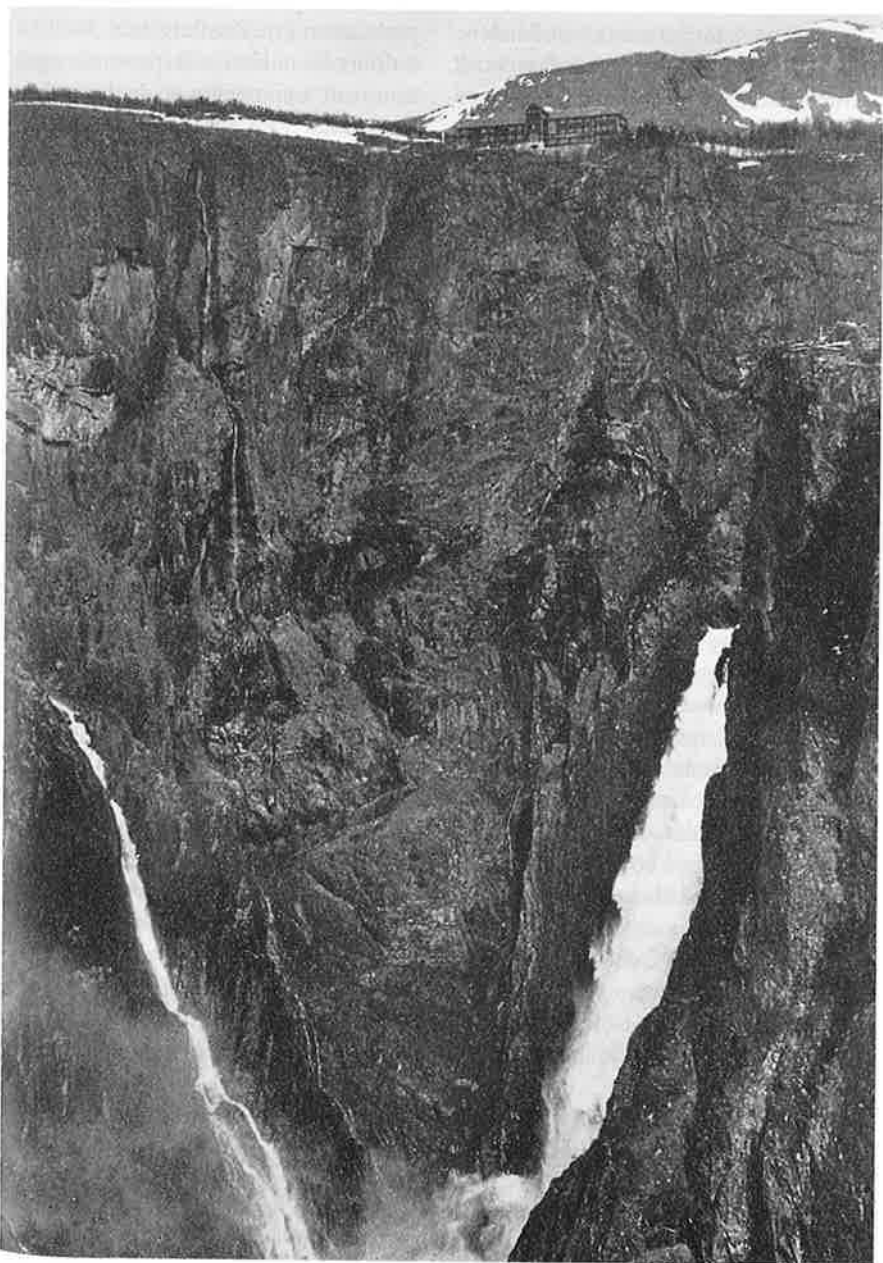
Ingen ting tyder på at helgelendingene ønsket å trappe ned lofotdeltakelsen sjøl om det var betydelig nasjonal økonomisk framgang i slutten av trettiåra. Det styrker vår tese om at de kulturelle aspektene ved fisket må ha vært viktige.

Historikeren Ragnhild Høgsæt vitaliserer en lignende diskusjon rundt konflikten mellom håndsnøre og linefisk i landsdelen allerede i 1640-åra. Konge-

⁵⁸ Bull 1978:160ff.

⁵⁹ Fygle 1993:155.

⁶⁰ Smst:58.

MYTEN OM LØNNSARBEIDET

brevet om 'Linefiskeriet i Nordlandene' bygger på tingsvitner som hevdet at linefisket favoriserte de velhavende på bekostning av de fattigste. Høgsæt mener det er grunn til å anta at de foreldede produksjonsmåtene best ivaretok det fiskerne kan ha oppfattet «som de sentrale verdiene i samfunnet». ⁶¹ De nye redskapene avstedkom reaksjoner fordi egaliteten ble truet. «Å sikre et utkomme for flest mulig» kan ha vært oppfattet som en av de viktigste verdiene i samfunnet, skriver Høgsæt. ⁶² Introduksjonen av ny teknologi ble altså ikke oppfattet entydig positivt blant store grupper av befolkningen. Omlegging til linedrift under de store sesongfiskeriene krevde svære investeringer av bl.a. store båter. ⁶³ På samme viset ble en forordning av 29. januar 1772, som forbød bestemte agntyper, motarbeidet. Fiskerne mente at det som var definert som det eneste lovlige agnet av myndighetene ikke kunne skaffes av alle og derfor måtte forbys. ⁶⁴

Vi skal huske at juksafisket reduserte sjansen for å komme i 'felta' (redskapsfloke) med line og garnfiskere, og at en ikke i den grad lenger var avhengig av båtlaget for å delta på lofotfisket. To i lag var nok eller en kunne også drive alene. Fiskaren ble på det viset friere i arbeidssituasjonen på havet samtidig som de små investeringene også frigjorde han mer fra kreditorene. Dette var spesielt viktig under lågkon-

junktorene i mellomkrigstida. Vedlikehold av de enkle redskapene var også minimalt sammenlignet med garn og line. Slike forhold innebærer viktige kulturelle betydninger i fiskarens strev etter uavhengighet som ikke kan fanges opp i forsøk på å objektivere utviklingen. Det er derfor grunn til å devaluere begrepet 'primitivisering' som ikke tilfører noen ny erkjennelse av fiskarkulturens innebygde rasjonalitet. Begrepet kan ikke framstå som en allmenn sannhet, som en forklarende essens på fiskarens handlingsmønstre.

Objektiveringens anonymiserer menneskers aktive meningsproduksjon i kulturen. Det fastholder forestillingen om en samfunnsutvikling som foregår etter en evolusjonistisk modell, på linje med den klassiske oppfatningen om evolusjonen i naturen, uavvendelig mot stadig høyere former for økonomisk og sosialt liv. Gjennom objektiveringens av historien blir diversiteten i folks valg og handlinger lett usynliggjort. Det personlige elementet i handlingsvalgene forsvinner. Framstillinga blir lett endimensjonal uten rom for flere oppfatninger om hvordan utviklingen har vært. Dette er uttrykk for en kulturell reduksjonisme, ved at folks egen vilje til å skape mangfold av utveger og løsninger, undervurderes.

Når Edvard Bull bruker uttrykket 'primitivisering', kan det skyldes at han aldri intervjuet fiskere og slik sett hel-

⁶¹ Høgsæt 1991:584.

⁶² Smst:585.

⁶³ Hoff 1950:91.

⁶⁴ Thorsvik 1977:31

ler ikke kom ordentlig på innsiden av deres kultur.⁶⁵ Når Bull hevder at han ville skrive om 'folk flest', er mennesker i primærnæringene i liten grad inkludert i hans forfatterskap. Det viser at han var 'fanget' i det marxistiske moderniseringsprosjektet. I Bulls egne intervjuprosjekt var oppmerksomheten først og fremst rettet mot lønnsarbeidere i industrisamfunnet. Gjennom dette ville han sette søkelyset på arbeiderklassens integrasjon i det moderne samfunnet. Dette er imidlertid en arbeiderklasse begrenset til lønnsarbeidet og ikke til kroppsarbeidets mange andre kontekster og betydninger. Kulturelt uttrykker det en viktig forskjell, og i vår kultur kan det synes som at lønnsarbeidet er sjølve kjennetegnet på arbeid.⁶⁶ Gjennom lønnsarbeidernes faglige kamp for å heve sin status og inntekt ble de raskt en del av den moderne konsumpsjonskulturen i samfunnet. Å slippe å dyrke sin egen mat ble et tegn på velstand, særlig i tiårene etter andre verdenskrig. Stadig økning av kjøpekraften som del av samfunnets økonomiske vekst ble det viktigste målet på arbeiderklassens framskritt, og det endelige beviset på en vellykket frigjøring og modernisering.

I sin moderniseringsteori tar Edvard Bull utgangspunkt i arbeiderklassens normer og målsettinger og omgjør de til objektive standarder for mål på velstand. I bakgrunnen kan vi skimte fagforeningenes lønnskrav som premisseleverandør for Bulls historiske forståelse av moderniseringen. Således bruker Bull fraværet av kjøtt i fiskarens kosthold som indikator på fattigdom.⁶⁷ Det samme gjør historikeren Ingrid Semmingsen når hun skriver at kasser med torskehoder sendt fra familieforsørgeren til husholdet var en velkommen avveksling i kostholdet.⁶⁸ Hun skjønnte ikke at dette var ment til dyrefor, det som kalles løypning i kokt tilstand. Hun baserer sin vurdering av fiskernes kultur på grunnlag av distriktslegenes medisinalberetninger, som viser hvor lite også legene egentlig forstod av levevanene. De betraktet det de så gjennom embetsmannens og akademikerens briller. F.eks. var ikke sild bare nødkost, som siste utveg for å overleve. Fra Nesna opplyses det at «kostholdet er nu gått mer over fra sild til fisk etter at silda ikke kan fåes (fiskes) i den utstrekning og kvalitet som før».⁶⁹ Det viser at silda kunne være høyere verdsett som matemne enn annen fisk. En

⁶⁵ Bull 1978:160. Bull bruker riktig nok autobiografier fra fiskarhushold, men i meget beskjeden grad.

⁶⁶ Gjerdåker 1991:303. Han viser til Ida Blom: Nødvendig arbeid - (...), i Arbeidslivsforskning i humanistisk perspektiv. Konferanserapport, RHF januar, s. 23.

⁶⁷ Bull 1978:160.

⁶⁸ Semmingsen 1960:10. Semmingsen, Ingrid (red.): Husmannsminner. Norsk Folkemuseums serie Arbeidsfolk forteller. Oslo 1960.

⁶⁹ Arbeiderminne nr. 2001, Norsk Folkemuseum. Forfatteren Andreas Haukland fra Vefsn skriver at silda var «bannlyst den lange jul. Men som dagene gikk, kunne tennene bli våte ved tanken på den vante, salte maten, og de listet seg en og en til tønne og glemmende julens overflod, lot de den fete silden smelte i munnen», Haukland 1978 (1902):58 f.

undersøkelse fra Gildeskål i 1938 viser at husholdene gjennomsnittlig brukte over tre ganger mer fisk enn arbeiderfamilier i Oslo ti år tidligere. Derimot konsumerte arbeiderfamiliene mer enn dobbelt så mye kjøtt. Dette er likevel ikke uttrykk for fattigdom, men et bevis for en annen type økonomi; nemlig eksistensen av utbredt sjølforsyning, som også indikeres av at de rurale husholdene også inntok atskillig mer av poteter, melk og fløte.⁷⁰

Både Bulls og Semmingsens utgangspunkt passer derfor dårlig som grunnlag for å vurdere fiskarens levestandard og verdsettinger. Fisk vedvarte å være det dominerende kostslaget i fiskarheimene på tross av velstandsøkning og økonomisk vekst. Dette framgår klart av våre intervjuer fra småbrukarmiljø på Helgeland.⁷¹ Arild Austvik fra Nesna beretter i 1993: «E trur no faktisk enda at vi ikkje har meir enn to daga med kjøtt for veka, iallfall stort sett. Vi lika fesk». Det store innslaget av fisk i kostholdet kan også tolkes som uttrykk for å realisere en høy grad av sjølforsyning. Dette er viktig kulturell informasjon som forteller mye om fiskernes verdsettinger, også under prosessen i utviklingen mot det moderne samfunnet. Å klare seg mest mulig sjøl i kostvegen var like viktig da som

under Bulls 'primitivisering' på trettitallet, på tross av at fiskere tjente atskillig bedre. De fikk rikelig med penger mellom hendene i 1950- og 60-åra til å legge om kostvanene hvis de ville. Dette understreker småbrukeres grunnholdning: å rå seg sjøl på alle måter var det mål arbeid og forsørging var rettet mot. Forstår en ikke dette, forstår en heller ikke fiskarkulturens innerste vesen.

Mer penger blant småbrukere førte altså ikke til en omlegging av kostholdet. Fisk var minst like næringsrikt som kjøtt og innebar langt større muligheter til variasjon i kosten.⁷²

Faktisk kan det tenkes at folk enkelte steder konsumerte mer fisk etter krigen enn før, da brukets kjøttproduksjon i enda større grad ble omsatt på markedet. Kulturelt kan det likevel synes som at det har vært et mål i mange kysthushold å basere ernæringen mest mulig på fisk, noe som tydelig kan sees i kostholdet i tiårene etter krigen. Det viser at sjølforsyningen ikke bare var materielt begrunnet, men at den også hadde en klar ideologisk side som del av det å ville rå seg sjøl. Jo større grad av sjølforsyning på bruket, jo bedre var vilkårene for individuelle disposisjoner i økonomiske spørsmål. De fleste fortellerne i intervju materialet fra Helge-

⁷⁰ Wedervang og Gerhardsen 1961:107.

⁷¹ Opplyses av bl.a. Torfinn Edvardsen, H. Hansen, Hilmar Larsen, Arne Andersen, Arild Austvik, Robert Lillevoid. Mange hadde kjøtt på søndagene, resten av uka var det fisk til middag.

⁷² I tiårene etter krigen er det riktig å hevde at fisk også var sunnere, da kraftforproduisert kjøtt med høy fettprosent var et produksjonsmål i landbruket. Med dagens ernæringskunnskap, f.eks. betydningen av Omega-3, vet en at foring av husdyrene med tang, tare og fiskeavfall også gjorde kjøttet i det maritime kostholdet sunnere.

land opplyser at de bare har kjøpt fisk en sjelden gang, mens resten hevder de aldri kjøpte fisk. Det viser at fisken var bærebjelken i den subsistensorienterte økonomien. Å styre sitt eget kosthold maksimalt skapte symbolsk uavhengighet til de krefter som gjennom historia hadde fratatt fiskaren det han hadde dratt opp av havet. Fra langt tilbake hadde fisk vært kystfolkets viktigste matemne.⁷³

En annen symbolsk betydning som høg grad av sjølforsyning innebar, var muligheten til sjølsyssetning. Egenproduksjonen stadfestet kontinuerlig uavhengigheten til bestemte sektorer utenfor bruket. Det må ha betydd noe for verdsettingen av sjølsyssetning i dagliglivet og for viljen til å holde på den når endringer i rammebetingelser inntraff. Kulturelle betydninger ved sjølforsyningen ble imidlertid ikke dratt inn i 'hamskiftedebatten' som verserte i 1970-åra. Bl.a. avviser historikeren Kjell Hårstad i likhet med Stein Tveite «en særskilt økonomisk motivering/holdning hos bøndene», der sjølforsyning skulle være et mål for seg.⁷⁴ Sjølforsyningen i det før-industrielle samfunnet «var neppe bevisst

ønsket eller villet, men den var der som et faktum», som del av en 'de facto' dualisme.⁷⁵ Isteden framheves en markedsrettet økonomisk rasjonalitet i bondestandens målsettinger der drivkrafta i produksjonen var å maksimere omsetningen.⁷⁶ Mot dette hevder Øyvind Østerud at det fantes en dobbelt orientering mot både marked og naturalproduksjon, hvor vektleggingen var bestemt av ressursituasjonen.⁷⁷ Det er nettopp denne dualismen vi finner igjen i de nordnorske før-industrielle samfunnene.

Håvard Dahl Bratrein, som kjenner den maritime småbrukarkulturen fra 'innsida', skriver at folk prøvde å selge alt mulig for å skaffe kontanter. Dette skyldes imidlertid en tvangssituasjon, fordi folk var nødt til å selge produkter for å møte skattekravene av sitt eget arbeid knyttet til sjølforsyningsøkonomien.⁷⁸ Verdien av arbeid og naturalier i form av f.eks. kokfisk, ved og torv, egg og dun, kobbejakt, bær og jakt ble skattlagt. Det innebar primært at det kommersielle fisket måtte dekke opp behovet for kontanter til denne skatten for befolkningen. I motsetning til Hårstad og Tveite hevder

⁷³ Amtmannen skriver at kjøtt sjelden finnes på allmuens bord, men: «... hvor derimot saltet Sild og anden Fisk ofte den hele Uge igjennem er den stadige Ret...». Beretning om Kongeriget Norges oeconomicke Tilstand ... efter Rigets Amtmænd. Nordlands Amt 1856-1860, s. 7.

⁷⁴ Hårstad 1976:120.

⁷⁵ Smst:118.

⁷⁶ Pryser 1977:295. Han avviser et slikt utgangspunkt for å forklare økonomien i norske bondesamfunn.

⁷⁷ Østerud ??:125.

⁷⁸ Bratrein 1992 a:262 f. Dette kunne utgjøre mange hundre kroner i skattbar inntekt, sjøl på et mindre bruk med et par kyr og noen få sauer, Smst:263.

Dahl Bratrein at gårdsaktivitetene tok sikte på størst mulig grad av sjølforsyning i husholdet. «Å unngå kontantutlegg var idealet», skriver han.⁷⁹

Haarstad og Tveites syn fremholder tilpasningsmessig nytteverdi og gir legitimitet til det kalkulerende, økonomiske mennesket. Underklassens valg av forsørging under den første industrialiseringsfasen i Nord-Norge har vist at dette ikke stemte under den spesifikke historiske konteksten. En ser altså bort fra at det økonomiske universet består av flere økonomiske verdener, karakterisert av spesifikke former for 'rasjonalitet'. Pierre Bourdieu skriver at påstanden om at det er bevisste målsettinger som beveger aktørene mot maksimal vinning til minimal kostnad, ikke stemmer. «En reduserer alt som kan motivere aktørene til økonomisk interesse, til en pengegevinst».⁸⁰ Dette kaller Bourdieu økonomisme, det vil si en tro på at de reglene som kjenner tegner det økonomiske feltet også kan overføres til å gjelde for alle andre sosiale felt.⁸¹ Vår undersøkelse har nettopp vist at det ikke er noen nødvendig sammenheng mellom levestandard og lønnsarbeid. «Poverty, measured by standard of living, was not necessarily the same as dependence on the will of other man.», skriver den britiske historikeren Macpherson.⁸²

Sjøl om folk i Nord-Norge var

integret i en omfattende pengebasert markedsøkonomi, var det ikke gitt at de kalkulerte og la strategier for å maksimere fortjenesten. Folk produserte aktivt og var ikke konsumenter i en lønnsarbeiderøkonomi. Dette kan også ha påvirket evnen til å ville spare. Dersom en betraktet behovene som mettet, kan også ønsket om mer penger blitt mindre. Økonomisk maksimering ser heller ikke ut til å ha vært utbredt i deler av Sverige, der tjenerskapet trappet ned arbeidet i gode tider. De maksimerte ikke fortjenesten, men sluttet å arbeide når de syntes de hadde nok.⁸³ På den annen side var det heller ikke noen kulturell motsetning mellom sjølforsyning og markedsproduksjon. Sjølsysselsettingen ble vedlikeholdt og gjerne styrket som følge av økt markedsproduksjon, der naturressursene ble bearbeidet for nye bruksområder og inngikk i nye sammenhenger. Større markedsrettet aktivitet ga altså en vinning i frihet, ikke tap, fordi det ga enda bedre mulighet til å styre sitt eget arbeid.

Sentrisme

Standardene for å vurdere samfunnsutviklingens retning modelleres med utgangspunkt i det urbaniserte samfunn. Folks flyttinger oppfattes derfor som et speilbilde av konjunktorene i bynæringene. Gode tider fører til økende urba-

⁷⁹ Smst:262.

⁸⁰ Bourdieu 1996:136.

⁸¹ Smst:139 f.

⁸² Macpherson 1962:149

⁸³ Johansson 1994:65. Hun viser til Harnesk 1990.

nisering, og depresjoner og kriser medfører stagnasjon og regresjon. Denne måten å betrakte utvikling på er ikke bare en form for sentrisme, men representerer også en reduksjonisme i forhold til å forstå potensialet i menneskets evne til handling og organisering.

Rurale endringsprosesser og folks egne strategier lokalt anonymiseres i en sentrumsbasert flyttemodell. Den forutsetter at det er den økonomiske utviklingen i byer og tettsteder som styrer og avgjør bygdefolks interesser, preferanser og yrkesvalg.⁸⁴ De handlende individene forblir derfor usynlige statister under de viktigste historiske endringene. «Nothing, indeed, is more alien (or unimportant) to economic theory than the concrete economic subject», skriver Pierre Bourdieu.⁸⁵ Vi kan snakke om 'history which happened to nobody'.⁸⁶ Hvordan mennesker sjøl oppfatter og bedømmer verdien av ulike former for arbeid og forsørging påkaller ofte mindre oppmerksomhet. Indirekte er dette et ideologisk uttrykk for at lønnsarbeidet representerer den høyeste form for sosial og sivilisert forsørgingsmåte i utviklingen av det moderne samfunnet. Både innen klassisk økonomisk og marxistisk evolusjonsteori er dette framtreddende. Økonomiske prosesser på bygdene som utviklet seg forskjell-

lig fra teoriens forutsetninger synes å bli oppfattet som blindveger og avvik. Konsekvensene er at husholdsøkonomien iboende muligheter får liten eller ingen oppmerksomhet. Fra et sentristisk ståsted må den nødvendigvis forbli uinteressant, og det kan synes som det tas for gitt at den forsvinner i takt med moderniseringen. Sentrisme representerer derfor ikke bare en endimensjonal vitenskapelig analyse, men uttrykker også et bestemt kultursyn på forholdet mellom by og land.

Sentrisme synes også å være representert i Trond Nordbys publikasjon om hamskiftet.⁸⁷ Han opererer med et begrep om bondesamfunnet som langt på veg kun omhandler jordbruket. Kombinasjonsnæringer og mangesystemer som kjennetegnet store deler av næringsmønsteret på landsbygda får en svært underordnet plass. Den utbredte kombinasjonen fiske/jordbruk er nevnt i liten grad. De regionale forskjellene forsvinner derfor i Nordbys framstilling av moderniseringen, i særlig grad mellom nord og sør, men også mellom vest og øst. Nord-Norges utvikling nevnes dessuten i svært knappe ordelag. Enkelte strøk framstilles som etterliggende og utpreget isolerte, mens andre områder har intens kontakt med omverdenen.⁸⁸ I sum blir derfor Nordbys framstilling en type sentrisme med

⁸⁴ Lundestad 1993: 304f. Han drøfter en sentrumsbasert flyttemodell lansert av Seierstad 1991.

⁸⁵ Bourdieu 1979: 6.

⁸⁶ Cantor 1969: 6. (Norman F. Cantor: Medieval History. The life and Death of a Civilization, USA 1969.)

⁸⁷ Nordby 1991.

⁸⁸ Smst:55.

MYTEN OM LØNNSARBEIDET

utgangspunkt i garden i bondesamfunnet på Østlandet. Det er ikke de mange tusener av småbruk, leilendingsbruk eller husmannsplasser som har påkalt oppmerksomheten. Det tas for gitt at ingen betydningsfulle historiske prosesser har oppstått eller foregått på slike lokaliteter.

Sentrismen forsterkes ytterligere når det i vesentlig grad fokuseres på økonomisk og teknologisk utvikling som kriterier for modernisering. Den mest utbredte og viktigste innovasjonen var slåmaskina etterfulgt av såmaskina.⁸⁹ Positivt vet en at store deler av bondebefolkninga, småbrukere i ulike kombinasjonsysleri, aldri skaffet seg slikt redskap. I Nord-Norge skaffet flertallet småbrukere heller aldri hest.⁹⁰ Korndyrkinga var beskjeden, og de slo helst med lå. Mye av foret ble dessuten høstet fra utmarka, mange steder til langt ut i 1950-åra og enkelte steder enda lenger. Dette betyr likevel ikke at småbrukere med nødvendighet var gammeldagse og umoderne. Tvert om må vi holde åpent for at de kunne være mer moderne enn bonden i andre sammenhenger – om enn ikke målt gjennom teknologisk fornying.

I Nordbys udifferensierte framstilling blir altså det store antall småbrukere ikke-eksisterende. De fanges kort og godt ikke opp av de tekno-økonomiske kriteriene som han langt på veg lar kjennetegne moderniseringa av

bondesamfunnet. Forbedringene og fornyingene nådde simpelt hen aldri fram til store deler av bondebefolkningas arbeidshverdag. Spesielt må dette sies å gjelde Nord-Norge der småbruket utvilsomt var den dominante bruksstørrelsen. Den nordnorske småbrukaren opplevde ofte bare ubetydelige teknologiske forbedringer før bruket ble lagt ned. Av alle bruk over 5 da i 1959 i Nordland hadde bare 15 prosent skaffet traktor og 5,8 prosent fått melkemasin.⁹¹ Men som nevnt – i store deler av hamskiftedebatten eksisterer knappast småbrukaren. Særlig gjelder dette den nordnorske varianten av fiskarbonden, men og de småbrukere med kombinasjoner til andre næringer enn fiske.

Den lineær-evolusjonistiske forestilling om samfunnsutviklingen gir ikke den samme mulighet til å forstå mangfoldet i de kulturelle prosessene, som ofte først blir tydelige i lokale eller regionale kontekster. Irreversible prosesser og atypiske utviklingstrekk blir lett oppfattet som 'rusk i maskineriet' på vegen mot det sentrumsdefinerte moderne. Regionale særdrag kan derfor risikere å bli misforstått eller ignorert. Dette viser framfor alt den utilstrekkelighet og rigiditet teorier bygd på lovmessigheter har når det forventede mønster ikke innfris. Da stenger teoriene for å kunne oppnå en historisk forståelse av fenomenets mange

⁸⁹ Smst:40.

⁹⁰ Iflg. N.O.S., jordbrukstillingen 1949, 3.hefte, s.124 og N.O.S., jordbrukstillingen 1959, 1.hefte, s.198.

⁹¹ N.O.S., jordbrukstillingen 1959, hefte 1, s. 8-9. Se også Strand 1993:231.

betydninger, enn si fremkalle en dype-re kulturell innsikt. Avviket registreres, men kan ikke forklares kulturelt når ståstedet er definert i sentrum. En vil derfor ikke ha mulighet til å trenge inn i den lokale kulturens mange betydninger. Dette skyldes langt på veg at teorien foregriper at mennesker nærmest er determinert til å ville ta lønnsarbeid fremfor å etablere seg i 'tradisjonelle' næringer. Den menneskelige evnen til å kunne vurdere settes dermed til side.

Det er en generell tendens til å overdrive lønnsarbeidets historiske betydning i den vestlige kulturen. R.E. Pahl skriver at dette illustrerer «...a failure to recognize the importance that other work has had in the past in conforming and creating social identity». ⁹² Dette gjelder i høyeste grad også det nordnorske arbeidslivet der den sosiale identiteten var grunnlagt på sjølsysseting. Pahl framhever også at det er feilaktig å vektlegge betydningen av fulltids lønnsarbeid som den viktigste forsørgingsmåten i det engelske før-industrielle samfunnet. «Secondary occupations or by-employments» dominerte

arbeidslivet, og på 1700-tallet «regular, full-time employment at a single job was exceptional», skriver Pahl. ⁹³ I Nord-Norge fantes det samme mønsteret til etter andre verdenskrig. Småbrukere, husmenn, tjenere og fiskere levde av å kombinere ulike næringer, der noe var lønnet, mens det meste var organisert på grunnlag av sjølsysseting som produserte både for marked og eget konsum. Husholdets medlemmer skaffet til veie livsopphold i fellesskap, og lønnsarbeiderfamilien med mannen som eneforsørger fantes kun i et lite mindretall. Det var diversiteten i forsørgingsmønsteret som karakteriserte levemåten, ikke det spesialiserte lønnsarbeidet. Den weberske markedsfriheten hadde derfor små muligheter innen en husholdsøkonomisk kontekst under mesteparten av 1900-tallet i Nord-Norge. Sjøl om folk hadde penger til å bryte ut av sjølforsyningsøkonomien, var de ikke kulturelt forberedt på det. Så lenge en drev småbruket var også målet å holde høy grad av sjølsysseting. Det var både lønnsomt og i tråd med nedarvet ideologi.

⁹² Pahl 1984:41.

⁹³ Smst:47.